

Prof. zw. dr hab. Stanisław Palka

Recenzja rozprawy doktorskiej Andrzeja Rokickiego pt. „Aktywność fizyczna i społeczna seniorów w Małopolsce – studium pedagogiczne”

Zmiany demograficzne w Polsce w ostatnich latach wskazują na znaczny przyrost liczby senierek i seniorów (osób w wieku emerytalnym) i zmniejszające się grupy dzieci, młodzieży i dorosłych zatrudnionych, świadectwem tego jest relatywnie niski procent urodzeń. Zwiększa się zatem liczba kobiet i mężczyzn w wieku senioralnym, które powinny przejawiać jakieś formy aktywności fizycznej i aktywności społecznej dających korzyści zarówno indywidualną, jak i korzyści dla środowiska lokalnego. Taka sytuacja wymaga badań naukowych, między innymi pedagogicznych. To uzasadnia wagę podjęcia tematu badań i obszaru badań empirycznych przez Andrzeja Rokickiego odnoszących się do pedagogicznego zdiagnozowania „aktywności fizycznej i społecznej seniorów w Małopolsce” i w ślad za tym wskazania korzystnych zmian organizacyjnych tych form aktywności.

Autor przeprowadził badania empiryczne w okresie od lutego 2022 roku do marca 2023 roku, którymi objął 460 osób w wieku senioralnym: 333 kobiet i 127 mężczyzn w przedziałach wiekowych 60 – 65, 66 – 70, 71 – 75, 76 – 80, 81 – 85, o zróżnicowanym wykształceniu od szkoły podstawowej do uczelni wyższej. Badaniami objął osoby związane z formalnie funkcjonującymi instytucjami a w nich 15 placówek realnie aktywizujące seniorów: Uniwersytety Trzeciego Wieku, Kluby Seniora, Centrum Aktywności Seniora zarówno w dużych miastach Małopolski (Krakowa – tu Uniwersytety Trzeciego Wieku działające przy Akademii A.F. Modrzewskiego, przy Uniwersytecie Ekonomicznym, przy ówczesnej Akademii Ignatianum - , Nowego Sącza, Tarnowa), średnich miastach – do 50 000 mieszkańców (Olkusza, Brzeska, Piwnicznej, Raciechowiec, Jabłonki) oraz małych miejscowości i wsi (Wrząsowiec, Charsznicy, Łobzowa, Sułoszowa, Alwerni). Otworzyło to znacznie pole terytorialne do badań empirycznych.

Autor – co ważne – przyjął następujący główny problem badawczy: „*Jakie są sposoby i formy aktywizowania seniorów podjęte przez wybrane uniwersytety trzeciego wieku, kluby seniora, centra aktywności seniorów na terenie Małopolski ze szczególnym uwzględnieniem aktywizacji fizycznej i społecznej?*” (s. 96) i ten problem powinien przyświecać całokształtowi poszukiwań badawczych, Autor skoncentrował się w znacznym stopniu na zagadnieniu ujętym w temacie rozprawy związanym z diagnozowaniem aktywności fizycznej i społecznej seniorów, co też było pożądane poznawczo. Utrzymywanie się w nurcie badań wyznaczonych przez problem główny stworzyłoby możliwości zastosowania kilku metod badań pedagogicznych: analizy dokumentów placówek, obserwacji, wywiadów z kadrą kierowniczą oraz ankiet skierowanych do uczestników działań aktywizujących fizycznie i społecznie seniorów. Jednak Andrzej Rokicki, idąc tropem tematu rozprawy, zastosował głównie metodę ankiety (ze skalowaniem) z seniorkami i seniorami, zatem nieco ograniczył zakres pola swoich działań poznawczych, chociaż badając seniorki i seniorów zdobywał od nich informacje na temat instytucjonalnego stosowania metod i forma aktywizowania. Autor, moim zdaniem, dostatecznie wykorzystał dostępne mu dość obfite materiały badawcze z danych ankietowych uzyskanych od seniorek i seniorów małopolskich uzupełnionych przez biogram jednej z seniorek. Być może, gdyby na kanwie rozprawy doktorskiej starał się w przyszłości opublikować rozprawę w formie książki, koncentrując uwagę na wymienionym wyżej problemie głównym, to może dopełnić tekst o materiały uzyskane poprzez zastosowanie nie tylko ankiety ale też innych, wskazanych wyżej, metod badań.

Struktura rozprawy doktorskiej („pracy doktorskiej”), liczącej 243 strony, jest poprawnie ułożona, zgodnie z wymaganiami przyjętymi w naukach pedagogicznych. W jej podstawowy skład wchodzi:

- a) Wstęp;
- b) Część teoretyczna składająca się z trzech rozdziałów (I., II., III.);
- c) Część metodologiczna (Rozdział IV.);
- d) Część obejmująca analizę wyników badań własnych (Rozdział V. oraz Wnioski i Zakończenie);

e) Bibliografia;

f) Aneksy.

Niżej poddaję analizie ocennej wymienione wyżej składniki.

A. Wstęp. Ten element strukturalny uzasadnia wybór problemu badań oraz przybliża zawartość treściową rozprawy. Autor zauważa, iż „*W społeczeństwie polskim coraz więcej osób starszych jest aktywnych, pozostających w dobrym zdrowiu i podejmujących różnorakie działania zarówno w wymiarze osobistym, rodzinnym, jak i społecznym. Niemniej jednak duża część seniorów pozostaje bierna, unika nowych wyzwań i aktywności, a na skutek szybko zachodzących zmian w świecie, wynikających m.in. ze zmiany modelu rodziny, postępu technologicznego, izolacji społecznej (związanej z niedawną pandemią), nie potrafi sama sobie dobrze radzić w codziennym życiu. Przemiany demograficzne dokonujące się w najbardziej rozwiniętych krajach świata dotyczą także Polski.*” (s. 3).

B. Część teoretyczna. jest dobrze zaprogramowana, jej elementy treściowe są dobrze merytorycznie i logicznie ujęte, czego świadectwem jest ich układ w formie trzech rozdziałów.

Rozdział I. „*Starzenie się społeczeństw w tym społeczeństwa polskiego*” zawiera treści odnoszące się do postrzegania starości od starożytności do współczesności, do ujmowania starości w wymiarze indywidualnym („*Starzenie się jest nieuniknionym, nieodwracalnym, niejednoznacznym i narastającym procesem o złożonej konstrukcji. Jest zjawiskiem o charakterze indywidualnym. Dotyczy wielu aspektów życia: biologicznych, społecznych, psychologicznych.*”, s. 18) i społecznym („*Chociaż grupa osób starych jest pod wieloma względami zróżnicowana ze względu na wiek, stan zdrowia, sprawność fizyczną i psychiczną oraz sytuację ekonomiczną, to jednak ogólnie postrzegana jest jako grupa jednolita.*” , s. 29), do demograficznego starzenia się społeczeństwa polskiego („*Udział populacji osób starszych wzrósł z 17.2% w 2005 r. do 25,9% w 2022 r.*”, s. 32), do miejsca człowieka starego we współczesnej rodzinie w Polsce („*...ewolucja współczesnej rodziny, spadek liczby rodzin wielopokoleniowych, migracje zarobkowe, rozluźnienie więzi rodzinnych oraz zmniejszenie liczby urodzeń*

skutkują zmianą charakteru życia osób starszych w ich podstawowym środowisku.”, s. 50).

Rozdział II. *„Społeczno – pedagogiczne aspekty potrzeb współczesnych seniorów”* zawiera duży zbiór informacji związanych z teoriami potrzeb seniorów oraz specyfice potrzeb seniorów, udziale organizacji państwowych, organizacji społecznych i kościelnych w aktywizowaniu seniorów oraz edukacji ustawicznej, miejscem, rolą i zadaniami uniwersytetów trzeciego wieku, klubów seniora, centrów aktywności seniorów oraz roli w tej mierze Kościoła katolickiego (*„... szczególne możliwości w zakresie aktywizacji osób starszych, posiada Kościół - instytucja religijna, która zrzesza większość społeczeństwa...”*, s. 72).

Rozdział III. *„Znaczenie aktywności społecznej i fizycznej dla seniorów”*, jest kluczowy w związku z podjętym tematem rozprawy. Tu mieszczą się dane na temat stanu zdrowia polskich seniorów oraz aktywności seniorów w czasie wolnym, zarówno aktywności społecznej, jak i aktywności fizycznej. Ważne są rozważania dotyczące:

- a) Wpływu aktywności społecznej na seniorów, Autor stwierdza m.in., że *„Aktywność społeczna odgrywa kluczową rolę w poprawie jakości życia seniorów w Polsce (...)przyczynia się do zmniejszenia poziomu stresu, depresji oraz uczucia samotności wśród seniorów.”*, s. 85;
- b) Wpływu aktywności fizycznej na seniorów, Autor pisze m.in., że *„Głównym celem aktywności fizycznej u osób w podeszłym wieku jest zahamowanie procesów inwolucyjnych, poprawa samopoczucia, utrzymanie odpowiedniej sylwetki i doskonalenie równowagi.”* (s. 89).

Część teoretyczna rozprawy jest dobrze osadzona w znacznym zestawie treści literatury przedmiotu, w tym w szczegółowych naukach pedagogiki: andragogiki i gerontopedagogiki.

C. Część metodologiczna (Rozdział IV. *„Koncepcja metodologiczna badań własnych”*) zawiera opis „metodologii badań własnych” i jest ułożona strukturalnie zgodnie z wymaganiami opisu działań badań empirycznych przyjętych w naukach pedagogicznych.

Andrzej Rokicki w opisie poszczególnych składników procesu badawczego nadmiernie dużo uwagi poświęca dostępnym mu publikacjom z metodologii pedagogiki i metodologii badań pedagogicznych (stara się wykazać znajomość przez siebie tej literatury), jednak kosztem relatywnie znacznie mniejszej objętościowo prezentacji własnych kroków badawczych. Oto składniki tego opisu.

„1. *Przedmiot badań i cele badań*”. Autor określił, że „*Przedmiotem badań (...) są opinie seniorów o sposobach i formach aktywizowania społecznego i fizycznego seniorów, podejmowanych przez uniwersytety trzeciego wieku, kluby seniora, centra aktywności seniorów na terenie Małopolski (...)*” , s. 93. Zatem przedmiotem badań uczynił przede wszystkim opinie seniorów na temat ich aktywizowania społecznego i fizycznego przez uniwersytety, kluby, centra, w związku z tym przyjął jako cel poznawczy: „*poznanie form i sposobów aktywizowania społecznego i fizycznego seniorów Małopolsce przez uniwersytety trzeciego wieku, kluby seniora oraz centra aktywności seniorów.*” (s. 94), zaś dodał do tego cel praktyczny, istotny w badaniach pedagogicznych: „*Celem praktycznym niniejszych badań była próba stworzenia modelu pracy i postępowania wobec seniorów w aspekcie ich aktywności fizycznej i społecznej w oparciu o ich opinie.*” (s. 94).

„2. *Problematyka badawcza*”. Problem główny przytoczyłem na wstępie recenzji, odnosił się do sposobów i form aktywizowania seniorów, do tego dostosował problemy szczegółowe dotyczące zarówno sposobów i form aktywizowania instytucjonalnego, jak i czynników wpływających na zwiększenie aktywności fizycznej i społecznej seniorów, oddziaływań aktywności na pomyślnie starzenie się oraz wpływu potrzeb duchowych na aktywność fizyczną i społeczną seniorów według badanych osób. Zatem został poszerzony zakres poznawczy o elementy nie związane bezpośrednio o instytucjonalne oddziaływanie, co było sygnalizowane w głównym problemie badawczym i to jest korzystne poznawczo i praktycznie. Autor w swoich badaniach diagnostycznych sformułował hipotezy (związane z problemami szczegółowymi), niezbędne jednak w badaniach wyjaśniających a nie diagnostycznych i stara się przy analizie wyników zweryfikować te hipotezy, co, moim zdaniem, nie było potrzebne ale nie traktuję tego jako błędu.

„3. *Zmienne i wskaźniki badań*”. Zmienne (ale nie „zmienne zależne”) zostały dookreślone w formie działań podejmowanych przez instytucje, oczekiwań seniorów, czynników warunkujących aktywność fizyczną i społeczną, zaś wskaźnikami elementy informacji zawarte w wypowiedziach badanych osób.

„4. *Strategia badań pedagogicznych ilościowo – jakościowych*”. Autor przeprowadził badania empiryczne ilościowe przy pomocy ankiety, do nich dołączył element badań empirycznych jakościowych, którym był biogram (pamiętnik) osoby czynnej w organizowaniu aktywności seniorów.

„5. *Metody, techniki i narzędzia badawcze*”. Andrzej Rokicki zastosował „metodę sondażu diagnostycznego”, przy użyciu kwestionariusza ankiety, faktycznie kwestionariusz zawierał obok pytań otwartych i zamkniętych, także pytania o charakterze skali szacunkowej. Skalowanie dostarczało danych liczbowych, które można było po opracowaniu poddać technikom statystycznym (m.in. przy użyciu technik korelacyjnych), jednak z nich Autor nie skorzystał.

„6. *Dobór grupy badawczej i terenu badań empirycznych*”. Autor dokonał celowego, sensownego, doboru próby z terenu Małopolski (o doborze napisałem w części wstępnej recenzji).

„7. *Organizacja badań własnych*”. Skrótowy opis organizacji badań (pozbawiony wstawki danych z literatury przedmiotu) dostarcza danych o sposobie przeprowadzania ankiety (460 osób), w toku zajęć seniorów w instytucjach formalnych. Wypełnianie kwestionariusza ankiety trwało około jednej godziny.

Zebrany materiał stanowił wystarczającą podstawę do rozwiązania problemu głównego (opracowania tematu rozprawy).

D. Część obejmująca analizę wyników badań własnych. Ta część zawarta jest w Rozdziale V. „*Sposoby i formy aktywizowania seniorów podejmowanych przez uniwersytety trzeciego wieku, kluby seniora, centra aktywności seniorów na podstawie analizy wyników badań własnych*”.

Rozdział ten rozpoczyna się od „Charakterystyki badanych seniorów” (być może lepiej by ten fragment nadawał się do części metodologicznej). Autor wykorzystuje dane z

ankiety ujmowane w ponad 50 wykresach słupkowych (21 – 74), nazywanych przez niego „rycinami”, stara się opisać te dane w trzech podrozdziałach odnoszących się do „aktywizacji fizycznej tych seniorów”, „aktywizacji społecznej tych seniorów” oraz „oczekiwań seniorów dotyczących osób zarządzających instytucjami”, do tych badanych zagadnień formułuje wnioski oraz – co jest godne uwagi – przedstawia własny model działań społeczno – fizycznej aktywizacji seniorów (program aktywizacji).

Co się tyczy aktywizacji fizycznej, organizowanej instytucjonalnie, uwaga zwrócona jest na spacerowanie (nordic walking), gimnastykę, taniec, pływanie, jazda rowerem, wycieczki turystyczne, krajoznawcze, religijne, ćwiczenia relaksacyjne, medytacje. Odnośnie tych form określone są dane związane z cechami seniorów, m.in. płci, miejsca zamieszkania, stanu korzystnych efektów ale i trudności w realizacji aktywności fizycznej. Autor stwierdza m.in. : *„Najbardziej ulubioną formą aktywności fizycznej dla seniorów w Małopolsce okazały się wycieczki.”* (s. 194).

Odnośnie aktywizacji społecznej wzięte były pod uwagę działania związane z wykładami (pedagogicznymi, psychologicznymi, popularno – naukowymi), spotkania z ciekawymi ludźmi, warsztatami dotyczącymi nowoczesnych technologii (komputerów, smartfonów, tabletów), warsztatami językowymi, akcjami charytatywnymi i pomocowymi, wycieczkami. Tu też określone są uwarunkowania danych związanych z płcią seniorów i miejscem zamieszkania. Autor pisze, iż *„małopolscy seniorzy (...) najchętniej wybierali wycieczki krajoznawcze, turystyczne oraz religijne.”* (s. 196), *„Organizowane przez małopolskie instytucje wykłady, warsztaty, spotkania z interesującymi ludźmi są bezcennym (...) przykładem sposobów i form aktywizowania osób w wieku senioralnym. (...) Warsztaty i zajęcia muzyczne, teatralne, taneczne, tworzenie parafialnych chórów były działaniami na które seniorzy chętnie uczęszczali.”* (s. 198).

W związku z „oczekiwaniem seniorów” wobec osób zarządzających instytucjami uwagę zwracają potrzeby uwzględnienia poszerzenia tematyki zajęć osób prowadzących zajęcia (głównie nauczycieli akademickich oraz osób znanych ze świata kultury), metod pracy (m.in. o metody praktyczne, ćwiczenia, warsztaty). Tu zamieszczony jest jeden kilkustronicowy biogram aktywnej seniorki z Kryspinowa.

Andrzej Rokicki opracował pożądaną, godną uwagi, model działań aktywizujących seniorów (s. 184 – 189): szczegółowy program działań, zgodny z wymaganiami dydaktycznymi. W tym modelu określone są proponowane działania z seniorami, cele tych działań, opis działań, proponowane metody działań oraz określone są częstotliwości miejsca działań. Co się tyczy projektowanych działań wymienione są zajęcia ruchowe, wycieczki, akcje charytatywne, warsztaty malarskie i teatralne, warsztaty ceramiczne i krawieckie, kursy obsługi urządzeń komunikacyjnych, warsztaty zdrowotne, zajęcia w instytucjach edukacyjnych, kulturowych, religijnych, zatem jest to urozmaicony zestaw.

W „Zakończeniu” Autor stwierdza m. in. , że *„Regularna aktywność fizyczna przyczynia się do poprawy dobrostanu zdrowotnego seniorów i pozytywnie wpływa na zdrowie psychiczne, redukując poziom stresu i poprawiając nastrój. Aktywizacja społeczna seniorów odgrywa pierwszoplanową rolę w przeciwdziałaniu izolacji społecznej, która jest jednym z głównych problemów dotyczących osoby starsze.”* (s. 202).

E. Bibliografia. Dość znaczny zestaw bibliograficzny, zawarty na stronach 204 – 211, zawiera pozycje książkowe i artykuły (w tym pozycje obcojęzyczne), oraz netografię, stanowił wystarczającą podstawę do napisania teoretycznej i metodologicznej części rozprawy.

F. Aneksy. W aneksach mieści się wzór kwestionariusza ankiety dla seniorów oraz wzór kwestionariusza ankiety dla osób zarządzających uniwersytetami trzeciego wieku, klubami i centrami aktywności seniorów w Małopolsce, jednak Autor nie wykorzystał go w swoich badaniach (brak jest stosownych danych w tekście), co nieco zubożyło zawartość treściową rozprawy.

Podsumowując analizę zawartości treściowej rozprawy doktorskiej stwierdzam, że Andrzej Rokicki w wystarczającym stopniu spełnił wymagania „Ustawy o stopniach naukowych i tytule naukowym” z dnia 14 marca 2003 roku:

- a) Starał się efektywnie rozwiązać problem naukowy aktualny poznawczo i społecznie, związany ze stanem aktywności fizycznej i społecznej seniorów w Małopolsce;
- b) Wykazał ogólną wiedzę teoretyczną w dyscyplinie pedagogika;
- c) Wykazał wiedzę z zakresu metodologii badań pedagogicznych oraz starał się praktycznie wykorzystać tę wiedzę.

Ponadto, co jest godne uwagi w rozprawach pedagogicznych, opracował oryginalne rozwiązanie zastosowania wyników własnych badań w sferze społecznej w formie złożonego (rozwinętego) modelu działań (programu działań) fizycznej i społecznej aktywizacji seniorów, realizowanych przez instytucje organizujące taką aktywizację: uniwersytety trzeciego wieku, kluby seniora, centra aktywności seniorów.

Uwagi końcowe: Rozprawę Andrzeja Rokickiego pt. „*Aktywność fizyczna i społeczna seniorów w Małopolsce – studium pedagogiczne*” oceniam pozytywnie. Wnoszę o dopuszczenie Autora do dalszych stadiów postępowania służącego uzyskaniu stopnia naukowego doktora w dziedzinie nauk społecznych w dyscyplinie pedagogika.

Stanisław Palka

Kraków, 30. VIII. 2024 r.